

18.5.2001

האוניברסיטה העברית
הפקולטה למדעי החברה
החוג למדע המדינה

פוליטיקה השוואתית ב'

מרצה: ד"ר גייל טלשיר

תרגיל מס' 3

מודל מדינת הרווחה מתוך גישות מחקר פוליטי

דובי קנגיסר
0-3581292-4

מבוא

“Welfare is hated by those who administer it, mistrusted by those who pay for it and held in contempt by those who receive it.”

- Peter C. Goldmark Jr, NY State Budget Director

(New York Times, 24 May 77)

מדינת הרווחה היא כיום המדיניות הכלכלית המועדפת על כל הדמוקרטיה המערביות. אפילו ארה"ב, שהקפיטליזם הינו נר לרגליה, נכנעה לרעיונות הסוציאלי-דמוקרטיים בשנות ה-30 של המאה הקודמת (דורון, תשנ"ב:11). מה הביא להצלחתה המסחררת של מדיניות זו בעולם המערבי? במאמר זה אדון בגורמים להתפתחות מדינת הרווחה על-ידי בחינת התרבות הפוליטית בארצות המערב, ולאחר מכן אנסה להצביע על הפגמים בהסבר זה מתוך גישת הבחירה הרציונלית.

התרבות הפוליטית

גישת התרבות הפוליטית בוחנת את הסביבה התרבותית בה מתרחשים תהליכים מדיניים, ומסבירה את השתלשלות האירועים על-פי הערכים, האמונות והדעות הרווחות בחברה. זאת מתוך הנחה שהתנהגותם של פרטים ובחירותיהם של ארגונים מושפעות מגורמים אלו. גישה זו, כמובן, אינה שוללת שינוי בסביבה התרבותית עצמה - ההשפעה בין הסביבה לבין המבנים והתהליכים המדיניים היא הדדית (Almond, 1990:144).

אם כן, ראשית עלינו לבחון את מערך הערכים והאמונות ששלטו באירופה, ערש מדינת הרווחה, בזמן שהחלה זו להפוך למדיניות מקובלת ברחבי היבשת. המהפכה הצרפתית, למרות שפיקוח הדמים הנוראה שהייתה כרוכה בה, הפיצה בעולם את הרעיון כי לכל אזרח ולכל אדם שמורות זכויות מסוימות שלא ניתן לקחת הימנו (פרידן, תשס"א:32). בהכרזת זכויות האדם והאזרח מיום 24.6.1793 נקבע כי "הסיוע הציבורי הוא חוב קדוש. החברה חייבת (בהבטחת) הקיום של האזרחים האומללים..." וכן כי "הערבות החברתית היא בפעולות כולם למען הבטח לכל אחד את ההנאה והשמירה של זכויותיו" (דה-שליט, תשס"א:28). רעיונות אלו, שסוכמו בסיסמת המהפכה "חירות, שיוויון, אחווה", מצאו מקומות אחיזה בכל רחבי אירופה, והפכו לערכים מקובלים בחברה המערבית.

קארל מארקס גם הוא הושפע מרעיונות המהפכה הצרפתית, ויותר מכל הושפע מעצם רוח המהפכנות הצרפתית. במהפכה זו הוא ביקש למצוא את ההסברים הבסיסיים לתהליכים המניעים את העולם הפוליטי, ומתוכה הוא שאב את ההשראה לתורת המרקסיזם (O'Brien, 1968:9-13). מתוך חזונו של מארקס עלו וקמו ארגוני העובדים והמפלגה הסוציאליסטית, שניסו להוציא את הפועלים מהמצב אליו נקלעו - חסרי כל ונתונים לחסדיהם של בעלי הון נצלנים. ממקומם בתחתית ההיררכיה החברתית, איימו הפועלים לערער את המדינה כולה במהפכה סוציאליסטית.

קריאותיהם לא נפלו על אוזניים ערלות, ו"הבעיה החברתית" הפכה לנושא הנושא על סדר יומה של המדינה הקפיטליסטית (דורון, תשנ"ב:8).

אין להתעלם, כמוכן, מהגורמים לבעיה החברתית עצמה - מעבר הולך וגובר של כוח אדם מהאזורים האגרריים, על החברה המסורתית שבהם בה היו מקובלים יחסים של תלות ועזרה, אל הערים המתועשות (דורון, תשנ"ב:8). אך הערכים הנוצריים הבסיסיים נותרו בקרב אותו פרולטריון חדש, וכן בליבותיהם של בני השכבות הגבוהות יותר.

מגוון הערכים הללו, חילוניים ודתיים כאחד, הביא לכך שזעקתם של הפועלים זכתה להיענות מצד החברה האירופאית. הרצון לשמור על זכויות הפרט, להגביר את השיוויון בחברה ולמנוע סבל אנושי, התגבר על האינטרסים הצרים של בעלי הממון והשררה. כך החל ביסמרק בחקיקה בתחום הביטוח הסוציאלי בגרמניה בסוף המאה ה-19, כך, ביתר שאת, פעל גם לויג ג'ורג' בעשור הראשון של המאה ה-20, שאף הדגיש בנאום שנשא כי "השאיפה המסורתית של הליברליזם הבריטי הוא [כך במקור] לשמור על החופש והשוויון, אבל יחד עם זאת הוא גם מחויב לנקוט צעדים כדי לשפר את תנאי החיים של כלל האוכלוסייה" (דורון, תשנ"ב:9).

אך כפי שתיאר האחראי על התקציב במדינת ניו-יורק בשנת 1977, החדרת מדינת הרווחה לתודעה הציבורית נתקלה בקשיים מסוימים. ערכים נוצריים לנתינת צדקה, שיוויון ואחווה אמנם סייעו ליצירת מדינת הרווחה, אך ערכים מנוגדים בנצרות, ערכים של הצלחה כלכלית כסמן להצלחה רוחנית, ששלטו בעיקר בארה"ב (Weber, 1958), הביאו לבזז של מקבלי הקצבאות כלפי מדינת הרווחה, ולשימוש לא בטרמינולוגיה של צדקה, אלא בטרמינולוגיה של זכויות (אין זאת שהמדינה **נותנת** דמי אבטלה למובטלים הזקוקים לעזרתה, אלא שהאזרח **מקבל** דמי אבטלה כשאלו מגיעים לו). בכך התקרבו הגורמים הדתיים להתפתחות מדינת הרווחה לגורמים החילוניים, האוניברסליים יותר.

ביקורת מצד גישת הבחירה הרציונלית

גישת הבחירה הרציונלית רואה בפרטים בחברה יצורים תבוניים שמעוניינים ומסוגלים לדאוג לרווחתם ולקידום האינטרסים הפרטיים שלהם. בגישה זו, בדומה לגישת התרבות הפוליטית, הפרט הוא יחידת המחקר, והוא המקור לקביעת מדיניות ולשינויים מבניים וחברתיים. אך גישת הבחירה הרציונלית, בניגוד לגישת התרבות הפוליטית, אינה רואה בשיקולים חיצוניים "ערכיים" כגורם מכריע בהכרעותיו של הפרט. השאלה העקרונית שמציגה גישה זו בפני גישת התרבות הפוליטית היא - כיצד משתמרים כל אותם ערכים לאורך הדורות (Hall, 1986:9)?

למעשה, טוענת גישת הבחירה הרציונלית, ה"הסבר" של גישת התרבות הפוליטית אינו הסבר כלל! ההנחה הסמויה של גישה זו היא כי ערכים חברתיים הם מעין "קופסא שחורה" שלא ניתן לחדור לתוכה, וכי מקורם הוא חיצוני לפרטים עצמם; כי לפרטים אין שיקול דעת באשר לרכישת הערכים והפעלתם בסיטואציות שונות, וכי לערכים הללו יש השפעה כה חזקה עד כי הם יסכימו לפעול כנגד האינטרסים שלהם עצמם.

גישת הבחירה הרציונלית, לעומת זאת, תציג את השאלה מהיכן הגיעו אותם ערכים אל החברה, למי היה האינטרס להחדיר אותם לתוכה, ומה היה האינטרס של החברה עצמה לקבל

ולהשתמש בערכים הללו, כדי להסביר את מדיניות הרווחה? ברור לכל כי, לאור האיום שהיו המפלגות הסוציאליסטיות המהפכניות לשלטון האליטות, היה זה אינטרס ראשון במעלה להשקיט ולביית את הגורמים המסיתים, ולמנוע תסיסה עתידית על-ידי יצירת אינטרסים כלכליים בקרב מעמד הפועלים עצמו. מארקס טען כי הפוטנציאל המהפכני גלום בפרולטריון בשל חוסר הכל שלו :

They have nothing of their own to secure and to fortify; their mission is to destroy all previous securities for, and insurances of, individual property. (Marx, 1961:25)

בשל כך, ראוי לו למעמד הבורגני לנסות ולתת בידי הפרולטריון מעט רכוש, כמעין שוחד למניעת התקוממות שתפיל אותו משלטונו. שיקולים ברורים של עלות ותועלת, אם כן, מובילים ליצירת מדינת רווחה כיציר ציני שמאפשר לשלטון להמשיך לשלוט, תמורת תשלום למעמד הפועלים.

ניתן לראות, אם כן, כי הגורם ליצירת והחדרת ערכים לחברה אינו חיצוני לחברה, אלא הוא ממוקם במנגנון הבחירה הרציונלית של הפרטים עצמם - שיקולים של עלות ותועלת, שהם אוניברסליים כשם שהרציונליות היא אוניברסלית, מובילים את החברה להסכים על "ערכים" המשרתים את צרכיה באותו זמן. ערכים אלו יוחלפו באחרים ברגע שישתנו המצב או יחסי הכוחות בחברה, וערכים אחרים ישרתו טוב יותר אינטרסים של הקבוצה השלטת.

סיכום

מדיניות הרווחה, בפראפראזה על האמירה המפורסמת על הדמוקרטיה, היא השיטה הגרועה ביותר לנהל כלכלה, אך אין שיטה טובה ממנה. דומה כי, כפי שתיאר פיטר גולדמרק, אין אדם שיהא מוכן לומר אך דברים טובים על מדינת הרווחה - זה ישנא אותה, זה יחשוד בה וזה יבוז לה. ובכל זאת, כדי לשמר את המאזן החברתי הדק, בין אם מקורו בערכים חיצוניים ובין אם מקורו בהיסק רציונלי, יש לשמר ולטפח את מדיניות הרווחה, לשכלל אותה, ולהביאה למצב שיאפשר לצמצם ככל האפשר את הסבל האנושי, מבלי לפגוע בפוטנציאל לשגשוג הכלכלי, שהוא זכותו של כל אזרח במדינה דמוקרטית.

ביבליוגרפיה

דה שליט, אבנר (עורך). תשס"א. מבוא למחשבה מדינית: מקראה. ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים. ע' 28.

דורון, אברהם. תשנ"ב. מדינת הרווחה בעידן של תמורות. ירושלים: הוצאת מאגנס.

פרידן, מיכאל. תשס"א. "זכויות", מבוא למחשבה מדינית: מקראה, בעריכת אבנר דה שליט. ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים.

Almond, G. 1990. "The Study of Political Culture," in A Discipline Divided: Schools and Sects in Political Science. London: Sage, pp. 138-156.

Hall, P. A. 1986. "Economic Policy and the Paradigms of Politics," in Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France. New York: Oxford University Press, pp. 3-22.

Marx, Karl. 1961. "Manifesto of the Communist Party", in Robert Freedman (ed.) Marx on Economics. New York: Harvest Books, pp. 8-11.

O'Brien, Conor Cruise. 1968. "Introduction: The Manifesto of a Counter-Revolution," in E. Burke and C. C. O'Brien (ed.) Reflections on the Revolution in France. Middlesex: Penguin Books, pp. 9-76.

Weber, Max. 1958. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. New York: Charles Scribner's Sons.